COMMENTATIO

IN

OPUS CAELATUM ANTIQUUM

MUSEI PIO-CLEMENTINI

AUCTORE

ARNOLDO HEEREN

BREMENSI

A. M. SOC. REG. SCIENT. GOETTING. ASS.

Sculptoribus atque poetis
Quidlibet audendi ſemper fuit aequa poteſtas.

ROMAE MDCCLXXXVI.

APUD ANTONIUM FULGONIUM

PRAESIDUM FACULTATE.

EMINENTISSIMO, AC REVERENDISSIMO DOMINO

IOSEPHO GARAMPI

S. R. E. CARDINALI,

EPISCOPO MONTISFALISCI, ET CORNETI

ARNOLDUS HEEREN

F.

Plures iam eosque eruditissimos viros in eo versatos fuisse nosti, Cardinalis Eminentissime, *ut ex accuratiori & poeseos & artium naturae cognitione praecepta quae artifices in exprimendis & imitandis poe-*

 tarum

tarum descriptionibus sequi debent, eruerent, iisque observanda praescriberent. Quae quamvis ex hoc maxime fonte haurienda esse dubium esse nequeat, haud parum tamen lucis ex ipsis artificum operibus, in quibus varià utique fortuna poetam sibi imitandum sumserunt, iis afferri posse, adeoque haec ipsa tanto maioris aestimanda atque accuratiori explicatione digna esse, quisque facile videt. Atqui ex omnibus antiquitatis monumentis, quae temporum iniuria nobis reliquit, ac operibus maxime caelatis, quae cum integras historias exhibent, maxime huc pertinent, perpauca tantum sunt, in quibus artifex poetam ita secutus esset, ut eum verba illius ante oculos habuisse, & sibi exprimenda sumsisse, certo affirmari possit. Quamvis enim fundum historiae quam exprimebant ex poetarum maxime traditis petebant Graecorum artifices, tamen cum suo quoque iudicio uterentur, in operibus suis adornandis multa pro ipso operis consilio inflectere, alia addere, alia omittere solebant. Quae cum ita sint, & Tibi CARDINALIS EMINENTISSIME, *& ceteris omnibus qui Tecum studio antiquitatis delectantur, operis huius antiqui, quod*

illu-

illustrandum mihi sumsi, explicationem, cum non arte solum & eruditione illud sese commendet, sed inter pauca illa antiquitatis monumenta, quae ipsas poetarum descriptiones oculis subiiciunt, principem forse locum obtineat, haud ingratam fore arbitror. Operis enim nostri auctor, quod ipsa explicatio docebit, & in singulis figuris adornandis, & in consilio totius operis concipiendo tam presso pede Aeschylum, nobilissimum Graecorum tragicum secutus est, ut, an ex omnibus antiquis operibus quae hactenus innotuerunt, ullum sit, in quo artifex poetam ita sibi exprimendum sumsisset, nesciam.

Quod autem Tibi, Cardinalis Eminentissime, *hanc meam opellulam consacrem, illud velim habeas pro grati animi pignore, & doctrinae & humanitatis Tuae admiratione incensi. Obtigit mihi, quod omnes in votis habent, pauci obtinent, ut eam urbem viserem, quae tantum non sola praestantissima quaeque antiquitatis monumenta moenibus suis complectitur; ac si ex omni mea vita albo mihi lapide notandus est dies, illum esse sentio, quo Romam, caput mundi, adire mihi licuit: atqui secundiori quadam fortu-*

na

na mihi evenit, ut & *Tu*, CARDINALIS AMPLISSIME, & *alii quos verecundia nominare vetat, patriae ſuae aeque ac reipublicae litterariae decora, non me indignum haberent, in quem favorem ſuum conferrent. Serena itaque fronte accipias quaeſo hoc qualecunque ſtudiorum meorum ſpecimen, quod ſi quis alius timida ſane manu offerre Tibi audeo. Novi enim, ea aetate me eſſe, cui diſcere potius quam docere convenit; novi eo loco me ſcribere, quo, quot mihi obtingent lectores, tot mihi erunt iudices; novi denique ad Te me illud mittere, omnis antiquitatis accuratum arbitrum. Accedit, quod in ipſo limine diſputationis cum viro immortali, qui in explicando hoc monumento lapſus eſt, res mihi gerenda erit; viro, cui non patriae ſolum Muſae coronam nectere voluerunt* (a); *ſed quem vos quoque, cum in vivis eſſet excepiſtis, foviſtis, egregiis denique praemiis ac honoribus affeciſtis; mox autem, cum iniquo fato eſſet abreptus, eo loco monumentum ipſi negare non voluiſtis, quo neſcio, an in omni orbe terrarum,* & *ve-*

(a) *Elogium Winkelmanni*, auctore V. I. *Ch. G. Heyne*, praeceptore & amico aeternum colendo.

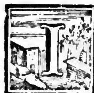
& vestra humanitate & sua laude digniorem occupare potuisset (b) . *Quod cum prima vice , cum ipsa iam augusta templi maiestate animus sacro quodam horrore esset percussus, inopinatus aspicerem , & vestrae humanitatis admiratio , & tanti viri memoria ita me commovit , ut a lacrimis mihi temperare non potuissem , nisi subito animum cogitatio subiisset , eo consilio id a Vobis factum esse , ut & meos populares tantosque alios ad urbem Vestram tanquam ad commune Musarum sacrarium ex omni Europa confluentes , tantis virtuti praemiis propositis , ad bonarum artium studium excitaretis . Neque , si quid video , a scopo aberrastis ! Sunt enim atque erunt , qui & laudis studio , quo optimus quisque trahitur , & ipso generosi pectoris impetu incensi , ad eas artes se accingent , quibus ille immortalem lauream consecutus est ! Ad quam , quamvis nemo facile adspirabit , stadium tamen ingressis , quousque vires ferant, illud decurrere liceat . Tu vero ,* CARDINALIS EMINENTISSIME,*ut favorem Tuum,quo hacte-*

(*b*) Monumentum B. *Winkelmanno* cura V. I. *Reiffensteinii* in Pantheo positum .

hactenus non me indignum habuiſti , in poſterum quoque in me conferre velis , ea quae decet obſervantia , quam obnixiſſime rogo .

Dab. Romae die XVIII. Auguſti An. S. MDCCLXXXVI.

§. I.

Nter opera caelata antiqua, quae Romae exſtant, vix eſt aliud, ut Winkelmanni verbis utar (a), quod ingenia antiquariorum magis exercuerit, quam illud, quod ab eo inter monumenta inedita Num. 148. publicatum, & cum olim in aedibus Barberinis exſtaret, iam in Muſeum Pio-Clementinum tranſlatum eſt, in quo in eadem camera in qua Tiberis fluvii ſtatua repoſita eſt, intrantibus ad dextram manum ultimo loco collocatum ac praeſtantiſſimo ſarcophago marmoreo inſculptum cernitur. Neque enim, cum non ipſa ſolummodo arte, qua effictum eſt ſeſe commendet, ſed in duobus quoque aliis monumentis repetitum cernatur, cum inde, fabulam in eo exhibitam ſaepiſſime ab antiquis ſculptoribus repraeſentatam eſſe pateat, indignum erat, in quo interpretando doctorum virorum ſtudia verſarentur. Marmora autem idem opus exhibentia, quae modo commemoravi, exſtant alterum in aula aedium Iuſtiniani, alterum in villa Borgheſiana; quae tamen cum utraque & temporis iniuria peius ſint affecta, & artis praeſtantia noſtro ſint inferiora, neque, cum in alto collocata ſint, accuratae diſquiſitioni facile ſubiici poſſint, nos illud aeri incidendum curavimus, atque in eo expo-

 nen-

(a) *Winkelm. Mon. ined.* T. II. p. 193.

nendo verſabimur, quod in Muſeo Vaticano repoſitum eſt, ita tamen, ut ea, in quibus illa a noſtro differant, quae tamen pauca ſunt, ſuo quaevis loco adiiciamus. Hic tantum praemonere liceat, in noſtro opere nihil omnino recentiori manu eſſe reſtitutum, nec quidquam in eo praeter unum tripodis pedem, & gladii, quem homo ex ara deſcendens manu tenet, aciem, deſiderari; capulum enim, una cum manu, integrum adhuc ſupereſt. In marmore contra Iuſtiniano & ſuperior pars operis, & ara Apollinis, cui ſculptor, cum ramum ipſi impoſitum conſpiceret, male integram arborem addidit, peſſime reſtaurata eſt. Monumenti denique Borgheſiani dimidia tantum pars conſpicitur, altera ab artifice recentiore, nullo prorſus conſilio, addita eſt. Quamvis enim non deſint, qui alteram quoque monumenti partem integram adhuc ſupereſſe, atque olim muro adiunctam fuiſſe, contendant, eam tamen videre mihi non contigit.

§. II.

Quamvis iam ex eo, quod idem hoc opus toties repetitum cernitur, pateat, fabulam in eo oculis ſubiectam, non poſſe eſſe ita reconditam, ut in poetarum & mythographorum ſcriptis vel rara vel nulla eius mentio fiat, neſcio tamen quomodo factum ſit, ut ante Winkelmannum omnes de eo exponendo fere deſperaverint. Poſtquam enim alterum illud in aedibus Iuſtinianis, una cum caeteris quae ibi exſtant antiquitatis monumentis, nulla tamen interpretatione adiecta, eſſet aeri inciſum (*b*), idem hoc iterum publicatum eſt a Sante Bar-

(b) *Galler. Iuſtin.* Tom. II. No. 145.

Bartoli inter *admiranda Romae antiqua* (*c*); quae quamvis a *Bellorio* annotationibus ſint illuſtrata, noſtro tamen, cum paucis his verbis „ *ſaevum & atrox facinus ignotum facinus* „, omne miſſum faciat, nihil inde lucis affulſit. Bartoli opus repetiit *Montefalconius in ſupplementis ad antiquitatem explicatam* (*d*), qui illud quidem recte vidit, fabulam in eo exhibitam eſſe maxime inſignem omniumque ore celebratam, quae tamen ſit ignorare ſe fatetur.

Primus, & quod ſcio, ultimus, qui in eo exponendo verſatus eſt, fuit Winkelmannus, commune illud Germaniae inter Italos decus, qui inter

 mo-

(c) *Sante Bartoli Adm.Rom.Ant.* T.52. „ *Saevum atque atrox facinus, ignotum facinus. Iacentes ſomno atque alta ſepultos nocte, accenſis facibus ſtrictiſque gladiis hoſtes repentino impetu invadunt. Termini Dei ſolemnia peragunt, poſito eius ſimulacro & tripode cum aulaeis. Aram vero ſublatam ex hoſtibus unus in caput dormientis vibrat ac iacit. Alii enſes adverſus dormientes ad necem intendunt. Hinc ſacrificae duae iacentes ſopore gravatae altera ſecuri nititur, altera demiſſam accenſamque retinet facem. Huius ignoti facinoris duplex extat exemplar, alterum in Barberinis, alterum in Iuſtinianis aedibus, ex quo ſimilitudinem duximus* „. Bartoli opus egregie quidem delineatum ac aeri inciſum eſt, omiſſa tamen ſunt nonnulla figurarum attributa, quae ad explicationem maxime faciunt.

(d) *Montf. Ant. expl. Suppl.* Tom. IV. p. 31. Tab. XV. „ *Irruption ſur des gens qui dorment. Voila une grande hiſtoire, un fait des plus ſignalés; mais je ne ſcais ce que ce peut être. Je n'oſerai même par conjecture donner quelque explication d'une choſe ſi ſinguliere* „.

monumenta inedita, & aeri illud incidendum denuo curavit, & interpretationem amplissimam adiecit (e), quam nos paucis primo verbis repetere, tunc vero adcuratae disquisitioni subiicere constituimus; & cum rationes, quare eam non admittendam esse putamus, exposuerimus, nostram lectorum iudicio submittemus,

§. III.

Putat autem Winkelmannus marmore nostro repraesentari Cassandrae & Agamemnonis caedem, ab uxore Clytaemnestra, & Aegistho peractam. Cum enim Agamemnon rex Argivorum Graecorum copiis, quae Troiam obsidebant, decem annis praeesset, uxor Clytaemnestra, sola domi relicta Aegisthi, Thyestae filii, amore flagrare coepit, atque maritum, cum victor ex bello redux factus esset, dolo interfecit. Cum enim Aegisthus eum epulis excepisset, mox cum convivio accumberet, inopinatus in eum irruit, eumque una cum Cassandra, Priami filia, quam captivam ex Troia abduxerat, ense percussit. Haec quidem antiquissima Homeri narratio (f), a qua tamen recentiorum poetarum (g), qui Clytaemnestram cum Agamemnon in balneo corpus curaret, peplo superiniecto caput mariti cepisse, & cum subito se expedire non posset, eum interfecisse tradunt, commenta discedunt.

Cer-

(e) *Winkelm. Mon.ined.* n. 148. Explicatio legitur P. II. cap. 27. pag. 193 - 197.

(f) *Hom. Odyss.* λ 405.

(g) *Aesch. Agamem.* v. 1377. *Soph. Electr.* v. 484. ut alios taceam.

Cernimus in opere nostro duas figuras, utrasque iugulatas, alteram viri, alteram feminae, hanc Winkelmannus credit esse Cassandrae, illam Agamemnonis. Iuvenem stricto gladio Cassandrae adstantem esse Aegisthum, tres caeteros, quorum primus peplum, quo obtectum fuerat Aegisthi corpus, removet, alter genubus residens sublato lapide in caput Cassandrae saevire videtur, ultimus denique, in dextra parte lapidis ex ara descendens conspicitur, socios esse Aegisthi, & sceleris socios. Feminam, quae accensa face pone Aegisthum conspicitur, esse Clytaemnestram, quae cum facinus perpetratum sit noctu, face lucem ipsi afferat; alteram autem, quae peplo obtenso tota fere tegitur, esse Electram filiam Clytaemnestrae. Vetulam illam, quae in altera parte exterrita conspicitur, esse nutricem Agamemnonis, tanti sceleris aspectu horrore percussam. Ex quatuor illis figuris dormientibus unam, quae in lapide residet, non esse feminam sed virum, iuvenem nempe Orestem; tres reliquas, quarum una accensa face ante aram in dextra parte operis humi prostrata iacet, alterae duae in altera parte operis conspiciuntur, esse ancillas Clytaemnestrae, post epulas vino & somno obrutas. Ingens illud peplum, quod ex duobus terminis suspensum cernitur, obtensum esse ex veteri more, quo mulieres a virorum coetu eo arcebantur. Serpentes, crinibus Clytaemnestrae aliarumque figurarum innexas, esse symbola irae qua ad vindictam incendebantur, scenam autem rei gestae esse in porticu aedium Agamemnonis, non diurno sed nocturno tempore. Duobus terminis ante coenam sacrificium esse factum, positos autem eos esse in porticu ad ornatum aedium. Aram cum ramo quae in extrema

parte operis ad dextram conſpicitur, eſſe aram Apollinis cum laurea, quam artifex, quoniam Caſſandra Apollinis ſacerdos fuerat, addiderat.

§. IV.

Propoſita iam ſummi viri interpretatione, nam quae ad confirmandam ſuam ſententiam paſſim diſputat, ſuo quaevis loco examinabo, iam mihi adcuratiori cenſurae eam ſubiicere liceat, in qua ita verſabor, ut primum de ſingulis figuris, tunc de conſilio totius operis ex Winkelmanni ſententia diſputationem inſtituam.

Quod ad duas primas figuras attinet, humi proſtratas & gladio peremptas, quas Agamemnonem eſſe vult & Caſſandram, negare quidem non auſim, eas per ſe conſideratas & unum & alteram repraeſentare poſſe; at vero dicendum eſſet, ſculptorem, ſi eos ita effinxiſſet, cum in opere ſuo caelando neque Homeri neque caeterorum poetarum auctoritatem ſecutus ſit, contra omnem hiſtoriae fidem peccaſſe. Nam ſi Homeri deſcriptionem ſibi exprimendam ſumſiſſet, Agamemnonem convivio accumbentem (*h*), ſi recentiorum poetarum (*i*) eum in balneo corpus curantem repraeſentare debuiſſet. Atqui in opere noſtro cernimus tantum hominem a ſede ſua in terram deiectum & gladio percuſſum, balnei aut convivii apparatus nullus conſpicitur. Quodſi tamen ſint, qui haec ab artificis arbitrio pendere, fabulamque pro conſilio operis ab eo inflecti potuiſſe credant, ii velim cogitent, poetarum de Agamemnonis caede tradita ita iam omnium mentibus inhaeſiſſe, ut parum ab iis diſcedere poſſet artifex

---

(*h*) *Odyſſ.* l. c.

(*i*) *Aeſch.* & *Soph.* ll. cc.

tifex si consilium operis a spectatoribus intelligi vellet.

Verum his insistere nolo, leviora enim sunt: pergo iam ad ceteras figuras, ex quibus primo loco iuvenis, qui stricto gladio Cassandrae corpori adstat, in scenam prodeat. Hunc volunt esse Aegisthum. Atqui videmus eum averso vultu ac horrore percussum feminae vulnus inferre, quod quomodo artifici in mentem venire potuisset si Aegisthum, Cassandram advenam eamque captivam iugulantem, repraesentare voluisset, equidem non assequor.

Praeter Aegisthum tres alii cernuntur viri, quorum primus stricto gladio Agamemnonis corpori adstat; alter genubus residens Cassandrae corpus lapide quodam petere videtur, tertius denique ex ara descendens conspicitur; quos omnes comites esse vult Aegisthi ac sceleris socios, auxilium ipsi ferentes. Quod si foret, non historiae solum fidem iterum neglexisset caelator, omnes enim Agamemnonem improviso ab Aegistho solo & Clytaemnestra oppressum esse perhibent (k), sed sic quoque rem suam instituisset, ut ieiunius nihil esse possit. Quis enim feret, tres figuras neque nomine neque certo charactere distinctas ita ab artifice additas fuisse, ut primas quasi fabulae partes sustinere videantur? Altero vero illo, qui stricto gladio ex ara descendit, designari posse Aegisthi comitem, auxilium ipsi ferentem, omnino nego. Ut enim taceam, vix fieri potuisse ut operis nostri auctor eum sine ulla ratione ex ara descendentem fecerit, ut taceam figu-

(k) *Od.* λ, v. 405. *Aesch. Agam.* v. 1377. *Soph. Electr.* v. 525.

guram comitis, ad auxilium ferendum irruentis, cum, quod adspectus ipse docet, caedes iam sit peracta, caeteris omnino non convenire; quis non videt, ingressum omnemque habitum corporis non esse hominis ad opem ferendam properantis, sed submisso gradu ex ara descendentis, feminamque, quae ante aram dormiens conspicitur, ut experge faciat caventis? Quod quomodo conveniret comiti Aegisthi? Quid? quod ramum, quem Winkelmannus, quod infra docebitur, male pro laurea habuit manu tenens conspicitur, quod supplicis est, non hominis ad certamen irruentis.

Pergo ad feminam illam, quae anguibus capillo innexis & accensa face armata Aegistho adstat, quam Clytaemnestram esse vult Winkelmannus. Face enim accensa, cum res noctu geratur, eam lucem afferre Aegistho, anguibus autem quae & brachio & capillo implexae conspiciuntur, iram horrendam atque vindictae cupiditatem designari. Quod tamen utrumque locum habere non posse, ipsa iam figura habitusque corporis docet. Videmus enim eam non sublata face lucem afferentem, sed face praetensa in Aegisthum irruentem, non immoto pede restantem, sed minaci vultu horrendoque ingressu in Aegisthum pergentem, ab artifice esse exsculptam.

Quod autem ad serpentes attinet, qui & Clytaemnestrae & aliorum crinibus innexi cernuntur, iis in opere nostro iram designari posse, omnino nego. Ut enim taceam pessime hoc institutum esse ab artifice, ut ea quae ipso vultu corporisque habitu & exprimenda essent & exprimi possent, symbolis exprimeret, praeter Clytaemnestram cernimus duas alias figuras anguibus instructas, alteram illam quae

quae cum duabus aliis ſaxo innixa & ſomno obruta cernitur, (ubi tamen anguis cum in medio earum delabitur, potius ad omnes tres pertinere videtur) alteram quae in dextra parte operis humi proſtrata dormit. Atqui iram dormientibus tribuere nonne ridiculum eſſet? Erat Aegiſthus, erant comites in caeſos ſaevientes, quibus melius haec conveniſſent, miſeris ancillis, iiſque dormientibus, non conveniunt.

Quod denique ad peplum illud attinet, de termino ſuſpenſum, quo ex Winkelmanni ſententia tempore antiquiſſimo mulieres a virorum coetu arcebantur, nullo ſane loco minus apto ſculptorem illud operi ſuo addere potuiſſe, cum mulierem impudicam in ipſum maritum ſaevientem effingeret, omnes facile vident.

§. V.

Iis quae hactenus diſputavi patere arbitror, vix ullam eſſe figuram in toto opere, quae ex Winkelmanni ſententia commodam interpretationem admittat; iam de figurarum diſpoſitione conſilioque totius operis, quale illud ſecundum Winkelmannum ſculptor animo conceptum habebat, pauca ſubiungam, quo oſtenſurum me eſſe arbitror, operis noſtri auctorem, ſi viri ſummi explicatio admittenda eſſet, in figurarum diſpoſitione, omniſque operis idea concipienda ita peccaſſe, ut eum vix limites artis ſalutaſſe dicendum foret, quod tamen ipſa operis praeſtantia quod nobis reliquit abunde refutatur.

Quodſi Agamemnonis & Caſſandrae caedem ab uxore & Aegiſtho factam effingere voluiſſet artifex, princeps ſane figura fuiſſet Agamemnon, atque in eo interficiendo & Aegiſthum & Clytaemneſtram

ſtram occupatos oculis ſubiicere debuiſſet. Quamvis enim Caſſandra una cum eo interfecta ſit, hanc tamen parum curabat Aegiſthus, neque niſi Clytaemneſtrae iuſſu, quae ipſi, quod ab Agamemnone pellicis loco adducta eſſet, iraſcebatur, occiſa eſſet. Atqui in noſtro opere Agamemnonem quaſi neglectum ac ſoli comiti cuidam relictum conſpicimus, Caſſandrae enim & Aegiſthum & Clytaemneſtram adſtantes cernimus, quod quomodo in mentem venire potuiſſet artifici, ſi Agamemnonis caedem repraeſentare voluiſſet?

Quodſi porro duo caeſorum corpora humi proſtrata aſpicimus, patet vulnera lethalia iis iam eſſe inflicta; nullum cernitur vitae ſignum, cum neque vi neque precibus vim illatam depellere ſtudeant. Dicendum itaque eſſet, ſculptorem non ipſam caedem repraeſentaſſe, ſed tempus caede peracta ſibi exprimendum ſumſiſſe, quo nihil poteſt eſſe ieiunius. Cernimus enim Aegiſthum fruſtra in corpora mortua ſaevientem, comitem re iam peracta ad opem ferendam fruſtra accurrentem; Clytaemneſtram denique fruſtra face accenſa lucem afferentem.

§. VI.

Quae cum ita ſint, virum immortalem in explicando egregio hoc antiquo opere in errorem incidiſſe, eiuſque interpretationem nullo modo admitti poſſe, omnes videre arbitror, cui num ea, quae iam a me exhibebitur, praeferenda ſit, a lectorum iudicio pendebit, quo ſi probabitur, ampliſſima me praemia tuliſſe arbitrabor. Credo autem hoc opere caelato repraeſentari *Oreſtem, matris Clytaemneſtrae & Aegiſthi caede modo peracta, ſubito furiis correptum*, cui artifex ex ſolemni cae-

caelatorum more, cum in utraque parte marmoris locum sibi adhuc vacuum relictum esse videret, alterum quasi fabulae actum addidit, in nullo alio, quantum mihi innotuit, antiquitatis monumento expressum: *Orestem in ara Apollinis Delphici furiis obsessum, earumque custodiam cum ab Apolline essent insopitae, fallentem*. In exponenda autem & probanda mea sententia ita versabor, ut primum hanc Orestis historiam lectoribus paucis in memoriam revocem; tunc ad figurarum explicationem, additis semper poetarum locis quae sculptor expressit, me accingam, denique de omnis operis consilio, ac de idea, qualem eam auctor animo conceptam habebat, iudicium feram.

§. VII.

Vix erat in omni antiquitate fabula magis decantata, atque a pluribus poetis tractata, quam ea de fatis Orestis. Primo enim loco expositam eam invenimus ab Homero (*l*), quem exceperunt omnes ut vocantur, poetae cyclici, qui cum omnem Troiani belli principumque Graecorum usque ad Ulyssis reditum historiam enarrarent, familiae Agamemnonis fata copiosissime exponebant. Eorum porro carmina, ex quibus nullum nobis superstes esse voluit fortuna, fontes erant, ex quibus pleno ore hauriebant Graecorum tragici, qui quamquam omnes, tribus tantum exceptis, temporum iniuria perierunt, hi tamen ipsi qui nobis servati sunt omnes, fabulam hanc tractandam sibi sumserunt. Aeschylus enim duabus tragoediis Orestis historiam exposuit, Choephoris & Eumenidibus; Sophoclis exstat Electra, Euripidis vero & Electra & Orestes legitur. Hos exce-

(*l*) *Od.* γ. v. 306.

ceperunt immenſus poetarum recentiorum, mythographorum, quid? quod & rhetorum numerus, qui in tractando hoc argumento ingenii vires exercebant.

Quae cum ita ſint, res ipſa docet, fabulam hanc, cum quiſque pro vario operis conſilio eam inflecteret, alia adderet, alia omitteret, atque id maxime curaret, ut eam nova quaſi veſte indutam lectorum oculis ſubiiceret, non ab omnibus eodem modo enarratam eſſe poſſe. Verum haec copioſe exponere alienum foret a conſilio meo; mihi, qui ea tantum quae ad rem ipſam pertinent, afferre conſtitui, ſufficiat, Oreſtis fabulam, prout ab *Aeſchylo* (*m*) tractata eſt. *quem in opere ſuo adornando fere totum ſecutus eſt artifex*, lectoribus in memoriam revocare; quodſi tamen ex aliorum poetarum auctorumque locis nova lux affulgeat operi noſtro, in decurſu diſputationis ea lectoribus non invidebo.

§. VIII.

Clytaemneſtra atque Aegiſthus, cum Agamemnonem ex bello Troiano reducem dolo interfeciſſent, Oreſtem quoque, unicum filium quem Clytaemneſtra ex Agamemnone conceperat, veriti ne, cum ad virilem aetatem perveniſſet, patris mortem ulciſceretur, occidere ſtatuerunt. Soror autem Electra clam eum matris inſidiis ſubreptum miſit ad Strophum, Orchomeni regem, Pyladis patrem; a quo non modo exceptus eſt & educatus; ſed cum Pylade quoque arctiſſimum illud amicitiae vinculum, no-

(m) Expoſuit *Aeſchylus* Oreſtis hiſtoriam in duabus tragoediis, *Choëphoris* & *Eumenidibus*. Prior continet reditum iuvenis in Argos ac matris ac Aegiſthi caedem; altera Furiarum iras ac caedis expiationem Athenis factam.

noſtro adhuc tempore omnium ore celebratum, contraxit. Cum vero ad virilem aetatem perveniſſet, Apollo, ut patris mortem ulciſceretur, oraculis eum monuit, fore enim, ut patris vindicta neglecta, ipſe miſera morte periret. Oreſtes itaque & vindictae cupiditate incenſus, & patrium regnum recuperaturus, una cum Pylade Argos contendit, atque cum ſororem Electram in patris tumulo, inferias ipſi ferentem, deprehendiſſet, conſilia cum ea de interficiendo Aegiſtho & Clytaemneſtra communicat. Electrae itaque aedium cuſtodia demandata, hoſpites ſe eſſe fingunt, fictumque de Oreſtis morte nuntium afferunt. Qua re Aegiſthus inſperato gaudio affectus, accurrit, ab Oreſte autem & Pylade gladio exceptus, interficitur. Caede hac peracta Oreſtes matrem manu correptam in eundem locum, quo Aegiſthi corpus proſtratum iacebat, abduxit, eamque, fruſtra ſupplices manus pectoraque quibus eum enutriverat obtendentem, enſe peremit. At vero vix manus ſuas materno ſanguine maculaverat, cum iam irruunt in eum Furiae, eumque crudeliſſimis poenis exagitatum, patriam ſedem iterum relinquere cogunt. Cum itaque nullum ſibi aliud praeſidium relictum eſſe videret, Delphos confugit, atque in ara Apollinis Pythii, qui caedis ipſi auctor extiterat, ſupplex conſedit. Furiae autem ipſum perſecutae, cum arae ſanctitatem revererentur, eam obſidentes, perpetuam cuſtodiam egerunt. Qua re commotus Apollo ſomnum iis immiſit, atque Oreſtem ut Athenas ſe conferat, litemque ſuam a Minerva & populo Athenienſium diiudicare faciat, monet. Oreſtes itaque, clam ex ara deſcendens, ex cuſtodia elabitur; Furiae autem umbra Clytaemneſtrae ſubito expergefactae eum inſe-

insequuntur, & cum Athenis ad aram Minervae eum deprehendissent, Minervae arbitrium certaminis committunt. Minerva autem illud ad Atheniensium populum detulit, a quo Orestes culpa liberatur, furiisque indignantibus ara dedicatur. Qua re placatae, Oreste libero dimisso, ad inferos redeunt. Haec quidem Aeschylus; nam quae alii poetae de ceteris Orestis fatis tradiderunt, utpote a consilio meo aliena, omitto.

§. IX.

Ex omni hac Orestis historia operis nostri auctor duas sibi scenas repraesentandas sumsit: primam eamque principem, *Orestem post matris caedem furiis correptum*, alteram, ut locum in utraque lapidis parte sibi relictum, expleret, *Orestem ex ara Apollinis, Furiis insopitis descendentem*. Quod ut melius pateat, iam ad ipsam figurarum explicationem me accingo.

§. X.

Quod ad virum illum attinet qui supinus a sede deiectus, humi prostratus, vitaequae iam expers conspicitur, facile vident omnes, eum debere esse *Aegisthum*, quem secundum Aeschylum primo loco interfecerat Orestes (*n*). Sedes autem, a qua deiectus cernitur, est *thronus Agamemnonis*, quem ille nefando scelere occupaverat. Rem enim ita conceperat animo artifex, Aegisthum ab Oreste in patris throno sedentem esse deprehensum, atque ab eo, cum vindictae cupiditate flagraret, esse correptum, gladio percussum atque in terram deiectum. In quo, quamvis egregium artificis iudicium omnes mecum laudabunt, inventionis tamen laudem non ipsi

(n) *Choëph.* v. 888.

ipsi tribuendam esse existimo. Expressit enim illum immortalis poetae locum, in quo Orestem cum sorore de caede consilia agitantem, ita loquentem inducit (*o*):

Κακεῖνον ἐν θρονοῖσιν εἰ εὑρήσω πατρὸς
Εὖ ἴσθι καὶ κατ᾽ ὀφθαλμοὺς βαλεῖ
Πρὶν αὐτὸν εἰπεῖν, ποδαπὸς ὁ ξένος, νεκρὸν
Θήσω, ποδώκει παραβαλὼν χαλκεύματι.

Si illum in patris throno sedentem invenero, scias pro certo, priusquam, quis sit hospes ille interrogaverit, celeri ense me eum interfecturum esse.

§. XI.

Feminam quae prope Aegisthum seminuda in terram deiecta ac iam caesa cernitur, esse puto *Clytaemnestram*, quam Orestes post Aegisthum eodem loco occiderat. Cum enim eam manu correptam ad eum locum raperet, quo mortuum iacebat Aegisthi corpus, sic eam apud Aeschylum alloquitur (*p*),

Επεὶ πρὸς αὐτὸν τόνδε σε σφάξαι θέλω.
Καὶ ζῶντα γάρ νιν κρείσσον᾽ ἡγήσω πατρός.
Τούτῳ θανοῦσ᾽ συγκαθεῦδ᾽ ἐπεὶ φιλεῖς
Τὸν ἄνδρα τοῦτον, ὃν δ᾽ ἐχρῆν φιλεῖν στυγεῖς.

Iuxta hunc ipsum enim te immolabo, nam cum in vivis esset, maioris eum habuisti quam patrem. Dormi cum eo in morte; flagras enim eius amore, & quem amare deberes in odio habes.

Quem sane locum poetae ita expressit artifex, ut utri eorum maior laus tribuenda sit nesciam. No-

(o) *Choëph.* v.570. In versione latina quam ubivis adieci, non omnem verborum ornatum, sed sensum tantum reddere volui, quod hic semel monuisse sufficiat.

(p) *Choëph.* v.904.

Noſter enim omnem Clytaemneſtrae figuram ex brevi illa ſed divina poetae deſcriptione τόυτῳ θανοῦσα συγκαθεύδε & animo concepiſſe & expreſſiſſe videtur. Ita enim eam effinxit, ut ſi ex vultu ſolo res diiudicanda eſſet, alto potius ſomno obruta, quam morte oppreſſa videretur. Nullum enim in eo terroris veſtigium conſpicitur: os vix apertum cernitur, omniſque vultus eſt compoſitus. Atqui ſi brachium a ſaxo cui incumbit caput, languide in terram demiſſum, ſi corpus vi ταναλέγεος θανατοῖο in terra extenſum conſpicimus, quis non videt, figuram hanc non eſſe dormientis ſed mortuae; quis vero non laudabit egregium artificis iudicium, qui commiſerationem potius movere, quam horrorem incutere voluit? Quod autem ſeminudam eam effinxit, cum non vi ſolum ad locum illum eſſet abducta, ſed ut filii animum ad miſericordiam flecteret, veſtibus direptis nuda ipſi pectora, quibus enutritus erat, obieciſſet (q), ſuo utique iure fecit.

§. XII.

Pergo ad iuvenem illum, qui ſtricto gladio ſed averſo capite territoque vultu Clytaemneſtrae corpori adſtat, eumque puto eſſe *Oreſtem*. Effinxit autem eum operis noſtri auctor, quod infra pluribus probabitur, eo momento, quo furiis modo conſpectis, circumſtantibus apud Aeſchylum haec verba acclamat (r),

Δμῶαι

(q) *Choëph.* v.891.

(r) *Choëph.*v.1048. Apud Aeſchylum loquitur ad chorum, qui ex ſervis conſtat, cui noſter, cum in marmore ipſi locus non eſſet, ſolam Geliſſam ſubſtituit.

Δμῶαι γυναῖκες, αἵδε Γοργόνων δίκην
Φαιωχίτωνες καὶ πεπλεκτανημέναι
Πυκνοῖς δράκουσιν, - οὐκ ἔτ' ἂν μείναιμ' ἐγώ.

Servae! illae Gorgonum instar nigra sunt veste indutae, densisque anguibus armatae, non amplius manebo!

Ita autem eum repraesentavit, ut gladio sublato, laevaque manu, qua vaginam tenet, praetensa, impetum furiarum reprimere velle videatur; sed cum horrendum earum aspectum ferre non posset, caput avertat. Quo sane simul & ipsum generosum iuvenis animum, & horrorem quo, tanto aspectu subito oculis obiecto, percussus erat; verbo, quo naturam ipsam ita expressit, ut melius eam exprimi posse negem.

§. XIII.

Duae porro feminae, quae a laeva parte Orestem aggrediuntur, *Furiae* sunt, quarum altera irato vultu, horrendo ingressu, dextra manu facem ardentem, laeva anguem, qui infesto ore iuvenem petere videtur, praetendens, & crinibus serpentes innexos gerens, in Orestem irruit; altera, in nostro quidem opere nullo attributo est instructa; sed in marmore Iustiniano haec quoque manu sublata facem ardentem tenet; quid? quod, tertiae quoque Furiae caput ibi mihi cernere videor (obscurum enim est, cum in alto collocatum sit opus): quod si foret, commune recentiorum poetarum traditum, qui furiarum numerum ad tres reduxerunt, secutus esset artifex. Sed haec & incerta sunt, & a solo sculptoris arbitrio pendent. In adornandis autem earum figuris, haec verba Orestis apud Aeschylum ante oculos habuisse videtur (s): B αἵδε

(s) *Choëph.* l. c.

αἶδε Γοργόνων δίκην
Φαιοχίτωνες καὶ πεπλεκτανημέναι
Πυκνοῖς δράκουσιν,

Sunt enim, solito tamen more & longa veste indutae, & anguibus armatae. In eo autem miremur auctoris & artem & iudicium, quod dirum hunc Furiarum aspectum, ne horrorem spectatoribus incuteret, ita mitigaverit, ut ipsas Furias sine voluptate aspicere nequeamus. Vultu sunt severo & minaci; sed eodem iuvenili & pulchro. Qua tamen arte saepissime usos esse artifices antiquos, observatum iam est Winkelmanno (t).

§. XIV.

Alterum iuvenem qui Oresti a dextra, stricto & ipse gladio, corpori Aegisthi adstat, credo esse *Pyladem*, Orestis amicum & comitem. Dextra tenet gladium, recens enim erat a caede, sinistra vestem, qua obtectum fuerat Aegisthi corpus, ut nudum illud ostendat spectatoribus, aufert.

Iuxta eum conspicitur vetula, territo vultu sublatisque manibus. Est vero ea *Gelissa* nutrix Orestis, quae cum non Aegisthum solum, sed ipsam matrem a filio occisam conspiceret, tanti facinoris horrore altum clamorem tollit. Erunt forsan qui eam non caesorum sed Furiarum aspectu perterritam esse existiment; sed secundum Aeschylum Furiae a solo Oreste cernuntur; quod si negligere voluisset sculptor, in Pyladis quoque vultu horrorem exprimere debuisset.

§. XV.

(t) *Winkelm*: *Storia delle arti del disegno*, T. II. p. 323. in novissima praeclara operis immortalis editione & *Mon. ined.* pag. 200.

§. XV.

Ad Clytaemneſtrae caput iuvenis genubus reſidens conſpicitur, qui vel lapidem, vel quidquid ſit, utraque manu ſublatum tenet; quem eſſe puto aut *ſervum* aut *comitem Oreſtis*. Eum enim non ſolum cum Pylade, ſed ſervorum manu ſtipatum veniſſe, diſcimus ex *Aeſchylo*, qui Clytaemneſtram, ipſum, cum quis eſſet adhuc ignoraret, hoſpitio excipientem, ita ad ſervum loquentem inducit (*u*):

Ἄγ' αὐτὸν εἰς ἀνδρῶνας εὐξένους δόμων
Ὀπισθόπους δὲ τούσδε καὶ ξυνεμπόρους.

Duc eum in conclavia virorum, cum ſervis hiſce atque itineris comitibus.

Ex quibus ſculptor, cum in reliquis Aeſchyli auctoritatem ſequeretur, hunc unum repraeſentare voluit.

Verum difficilior oritur quaeſtio, quid illud ſit, quod in manu habeat, & quo conſilio ſculptor eum ita effinxerit, ut illud ambabus manibus ſublatum teneat. Winkelmannus illud pro ſcabello habuit (*x*), quod tamen, cum & ſcabelli magnitudinem excedat, nec formam ſcabelli habeat, cum ne pedibus quidem ſit inſtructum, locum habere vix poteſt. Ego vero, marmore Iuſtiniano accuratius examinato, nullus dubito, eſſe illud aram (*y*), ex lapide illo, in quo recumbit Clytaemneſtrae caput, qui in marmore Iuſtiniano quadratus eſt, ab-

 reptam.

(u) *Choëph.* v. 704. 705.

(x) *Mon. ined.* pag. 195.

(y) Eadem eſt *Bellorii* ſententia *in adnotationibus ad Admir. Rom. Ant.* N.52, quas ſupra dedi cf. §. 2.

reptam. Primo enim est solita arae forma, oblonga nempe quadrata, parte & inferiore & superiore paululum prostante. In marmore vero Iustiniano, solito quoque arae ornatu, florum nempe corona, decoratum est. Porro, tanto esse illud pondere, ut hominis unius vires fere superet, iuvenis qui illud sublatum tenet, omnis habitus ostendit. Denique res geritur vel in porticu vel in aedibus Agamemnonis, quos & aris & superimpositis Deorum statuis ornatos fuisse, & nostrum marmor in quo Herma conspicitur, & locus *Sophoclis* docet (z). Is enim Orestem ad matrem occidendam ex porticu ipsas aedes intrantem, sic loquentem inducit.

πατρῷα προσκύσανθ' ἕδη
Θεῶν, ὅσοιπερ πρόπυλα ναίουσιν τάδε.

adorantem patrias aras deorum, quotquot atrium hoc tenent.

Quodsi autem est ara, eam a servo eo consilio subtractam esse puto, ne Clytaemnestrae modo caesae sanguine pollueretur. Servum enim eo consilio eam sublatam tenere, ut eam in caput Clytaemnestrae impingeret, adeoque in mortuam saeviret, neque arae sanctitas, neque totius operis consilium permittit.

Si autem sint, qui eam non pro ara sed pro sede habeant, cum in re incerta nihil certi affirmare audeam, iis non adversabor. Quod si foret, artificem rem ita animo concepisse dicendum esset, ut Orestes & Aegisthum & matrem thronis sedentes corripuerit; (quod quamvis adversatur Aeschylo, melius conveniret cum Euripide, apud quem θρόνοις

(z) *Soph. Electr.* v. 1375.

νοις ἥμενοι (*aa*) vocantur), servus autem sedem eo consilio subtraxerit ut honestius caderet, neque ut Aegisthus supina a sede deiiceretur.

Ego, cum prima vice marmor Iustinianum aspicerem, post aram illam, seu lapidem, arcus, nervo remisso instructi, vestigia mihi cernere videbar; adeoque in opinionem incidi, non esse aram sed pharetram. (Est enim in marmore illo minoris molis quam in nostro). Quod si esset, doctissime sane institutum fuisset ab artifice; novimus enim, non quidem ex Aeschylo, sed ex aliis poetis, Oresti ad arcendum Furiarum impetum, arcum ab Apolline esse datum. Sic enim Orestes furibundus apud *Euripidem* (*bb*).

Δός τόξα μοι κεροῦλκα, δῶρα Λοξίου,
Οἷς μ' εἶπ' Ἀπόλλων ἐξαμύνεσθαι θεάς,
Εἴ μ' ἐμφοβοῖεν μανιάσιν συσσήμασι.

Da mihi arcum donum Apollinis, quo ille Furiarum impetum arcendum esse dixit, si terrore iniecto, furorem mihi incuterent.

Euripides autem, teste *Scholiasta* (*cc*) expresserat *Stesichorum*: Στησίχορον δὲ ἑπόμενος τόξα φησὶν αὐτὸν εἰληφέναι παρὰ Ἀπόλλωνος. „ *Stesichori* „ *autem auctoritatem secutus, dicit, arcum eum* „ *ab Apolline accepisse* „. Dicendum itaque esset, Orestem & arcum & pharetram servo custodiendam dedisse. Verum re accuratius considerata, vidi ea quae a me pro arcus vestigiis habita erant, esse tantum plicas pepli, quod suspensum conspicitur;

 adeo-

(aa) *Euripid. Electr.* v. 304.
(bb) *Euripid. Orest.* v. 268.
(cc) *Scholiast. Eurip.* ad l. c.

adeoque ea quae modo dixi, eo tantum consilio hic posita sunto, ne alii post me in eundem errorem incidentes, male me ignorantiae arguant.

§. XVI.

In dextra parte lapidis ingens peplum extensum cernitur, ab altera parte de Herma suspensum, ab altera desuper nodo annexum. (Altera enim Herma quae in Winkelmanni opere aeri incisa cernitur, in marmore non exstat). Est autem *peplum illud idem*, *quo olim Clytaemnestra marito cum in balneo esset*, *insidias struxerat*, quod quo consilio additum sit ab artifice, iterum discimus ex Aeschylo, qui Orestem, caede matris peracta, expansum illud spectatoribus ostendisse, auctor est. Sic enim eum loquentem inducit (*dd*).

Ἴδεσθε δ' αὖτε τῶνδε ἐπήκοοι κακῶν
Τὸ μηχάνημα δεσμὸν ἀθλίῳ πατρὶ
Πέδας τε χεροῖν καὶ ποδοῖν ξυνωρίδα.
Εκτείνατ' αὐτὸν καὶ κυκλῷ παραστάδὸν
Στέγαστρον ἀνδρῶν δείξαθ', ὡς ἴδοι πατὴρ,
Οὐχ οὑμὸς, ἀλλ' ὁ πάντ' ἐποπτεύων τάδε
Ἥλιος, ἄναγνα μητρὸς ἔργα τῆς ἐμῆς.

Conspicite, quotquot adestis malorum meorum testes, insidias misero patri structas, manuumque & pedum ligacula. Expandite ea, & ubique circumstantes ostendite virorum hoc vinculum, ut videat pater, non meum dico, sed qui omnia lustrat, Solem, nefanda matris meae opera.

Herma denique, & ad ornatum aedium, & ut peplum de ea suspendi posset addita est.

§. XVII.

(dd) *Choëph.* v. 980.

§. XVII.

Ea quae haſtenus explicavi, pertinent ad primam eamque principem fabulae ſcenam. Pergo iam ad alteram, qua artifex *Oreſtem ab ara Apollinis Delphici deſcendentem, ac Furiarum ab Apolline inſopitarum cuſtodiam fallentem*, repraeſentavit; ita tamen, ut eam mediam divideret, ac tres figuras in dextra, duas alteras in laeva marmoris parte effingeret; quod quo iure ſibi ſumſerit, poſtea diſputabitur; iam in ſingulis figuris explicandis pergere liceat.

Primo autem omnium eum locum *Aeſchyli* aſſerendum puto, quem operis noſtri auctor fere totum expreſſit. Exſtat ille in *Eumenidibus*, ubi poeta vatem Pythiam (res enim geritur Delphis), ſic loquentem inducit *(ee)*.

Ορῶ δ' ἐπ' ὀμφαλῷ μὲν ἄνδρα θεομυσῆ
Εδραν ἔχοντα προστρόπαιον, αἵματι
Στάζοντα χεῖρας, καὶ νεοσπαδὲς ξίφος
Εχοντ', ἐλαίας θ' ὑψιγέννητον κλαδὸν
Λήνει μεγίστῳ σωφρόνως ἐστεμμένον
Αργῆτι μαλλῷ. τῇδε γὰρ τράνως ἐρῶ.
Πρόσθεν δὲ τἀνδρὸς τοῦδε θαύμαστος λόχος
Εὕδει γυναικῶν ἐν θρονοῖσιν ἥμενος.
Ουτοι γυναῖκες, ἀλλὰ Γόργονας λέγω.
Ουδ' αὖτε Γοργειοῖσιν εἰκάσω τύποις.
(Εἶδόν ποτ' ἤδη Φίνεως γεγραμμένας
Δεῖπνον φέρουσας) ἄπτεροί γε μὴν ἰδεῖν
Αὗται, μέλαιναι δ' ἐς τὸ πᾶν βδελυκτρόποι
Ρέγκουσι δ' οὐ πλαστοῖσι φυσιάμασι.
Εκ δ' ὀμμάτων λείβουσι δυσφιλῆ βίαν.
Καὶ κόσμος, οὔτε πρὸς θεῶν ἀγάλματα
Φέρειν δίκαιος, οὔτ' ἐς ἀνθρώπων στέγας.

 Video

(ee) *Aeſch. Eumenid.* v. 40-56.

Video in umbilico, (terrae scilicet, i. e. in ara Apollinis Delphici, quam in medio terrae collocatam esse putabant), *virum diis invisum, supplicem, manus stillantem sanguine, & recens strictum ensem, & altum oleae ramum lana candida ornatum tenentem, sedem habentem. Ante eum autem agmen mirabile mulierum, in thronis sedentium, dormit: Gorgonas potius quam mulieres eas dicerem. Neque tamen Gorgonibus eas similes esse dico, (vidi enim eas quondam depictas Phinei prandium auferentes). Hae enim sunt sine alis, nigrae, tristes visu, stertunt vero non ficto somno, atque ex oculis stillant terrorem. Gerunt autem ornatum, quem neque ad Deorum aras neque in hominum aedes portare fas est.*

Cernimus primo in opere nostro solitam *tripodis Delphici* figuram, quem sculptor historiae fidem servaturus super rupem collocavit. Novimus enim hanc vatis Pythiae sedem positam fuisse super speluncam, ex cuius ore vapores, furorem excitantes, proveniebant. Testes est ut alios taceam *Diodorus Siculus*, qui in opere suo & oraculi Delphici inventionis historiam, & tripodis ex quo vates vaticinia reddere solebat, descriptionem nobis reliquit (*ff*).

§. XVIII.

Ex ara illa descendentem conspicimus iuvenem, quem, quod ex iis quae dixi iam patet, esse puto *Orestem*. Dextra tenet adhuc gladium quo matrem iugulaverat, secundum illud Aeschyli (*gg*).

. . . *Veo-*

(ff) *Diod. Sic.* Tom. II. p. 101. 102. Ed. Wesseling. Caetera dabit *Spanhem. ad Callim. hymn. in Del.* v. 90. p. 384.

(gg) *Eumenid.* v. 42. 43.

. . . . *νεοσπαδὲς ξίφος*
Εχοντα . . . .

recens ſtrictum enſem tenentem:

Siniſtra autem vaginam. Brachio, heroum more, chlamys iniecta eſt. In ara ramus conſpicitur, quem *Winkelmannus* quod ara Apollini ſacra erat, pro laurea habuit. Verum meliora docet *Aeſchylus* (*bb*).

. . . . *αἵματι*
Στάζοντα χεῖρας καὶ νεοσπαδὲς ξίφος
Εχοντα, ΕΛΑΙΑΣ *θ' ὑψιγέννητον κλαδὸν*
Λήνει μεγίστῳ σωφρόνως ἐστεμμένον
Αργῆτι μαλλῷ.

Ex quo patet ramum illum non eſſe lauream, ſed oleam, quam ſupplices cum ad aram confugerent, ſolito more prae ſe ferre ſolebant. In eo tamen noſter a poetae deſcriptione diſceſſit, ut eam cum Oreſtes iam ſub Apollinis tutela ex ara deſcenderet, non in Oreſtis manu, ſed arae impoſitam effinxerit. In ipſo autem opere miremur ſculptoris artem, qua iuvenem, timido ac ſubmiſſo gradu digitis incedentem, oculiſque in Furiam ante aram proſtratam ac ſomno obrutam, quam ne expergefaceret timebat, defixis, ex cuſtodia elabentem, egregie repraeſentavit.

§. XIX.

Reſtant denique quatuor illae dormientes feminae, ex quibus una ante aram proſtrata iacet, reliquae tres in altera parte marmoris conſpiciuntur, quae, ſi quid video, nullae poſſunt eſſe aliae, quam *Furiae*, Oreſtem, in ara ſedentem, cuſtodientes, ab Apolline autem ut ille elabi poſſet, inſopitae.

(hh) *Eumenid.* v. 44 - 48.

Quod ad primam attinet, quae ante pedes Orestis prostrata cernitur, cum omni Furiarum ornatu face ardente ac anguibus crinibus innexis instructa sit, nullum de ea dubium esse potest. Ceteris tribus unum tantum anguem tribuit, in medio earum delabentem; neque tamen crinibus quoque earum serpentes innexos fuisse, qui, cum in ipsa acie marmoris essent exsculpti, temporis iniuria detriti sunt, dubito. Quod autem Winkelmannus unam ex illis non feminam sed virum esse putaverit, cum ita collocata sit, ut neque facies neque pectora conspiciantur, adeoque sexus discerni nequeat, id quidem eodem iure sibi sumsit, quo nos eam feminam esse contendimus. Nostrae tamen sententiae haud parum inde roboris accedit, quod eodem prorsus vestitu, quo caeterae Furiae induta cernitur.

In iis autem repraesentandis sculptor Aeschyli quidem descriptionem secutus est, sed ita ut suo quoque iudicio uteretur. Cum enim Aeschylus eas thronis sedentes fingeret (*ii*).

Πρόσθεν δὲ τ' ἀνδρὸς τοῦδε θαύμαστος λόχος
Εὕδει γυναικῶν ἐν θρονοῖσιν ἥμενος.

***Ante virum hunc autem mirabile dormit agmen mulierum in thronis residens*,**

noster, de figurarum dispositione sollicitus, ita eas effinxit, ut unam tantum sedi lapideae insidentem, alteram stantem, dextraque sedi innixam, tertiam denique in terra recumbentem, omnes tamen dormientes, exhiberet. In eo autem praeclare ab Aeschylo discessit, ut cum ille eas horrendas aspectu describeret (*kk*).

. . . ἄπτε-

(ii) *Eumenid.* v. 46. 47.

(kk) *Eumenid.* v. 48. 50.

. . . . ἄπτεροί γε μὴν ἰδεῖν
Αὗται, μελαίναι δ' ἐς τὸ πᾶν βδελύκτροποι,
Ἐκ δ' ὀμμάτων λείβουσι δυσφιλῆ βίαν.

Sine alis ſunt illae , nigrae , borrendae viſu , ex oculis autem ſtillant terrorem ;

noſter eas iuvenili pulchraque facie effingeret . Id enim eo conſecutus eſt , ut cum eas alias non ſine horrore contemplari potuiſſemus , iam non crudeli & ſaevo, ſed ſevero tantum vultu, ornatuque adiecto, Furias eas eſſe admoniti, non ſine voluptate eas intueamur .

In earum autem ornatu nonnulla ſunt , quae inſolita, ac neſcio an prorſus nova eſſe videantur . Cernimus enim omnes eſſe ocreatas , unam vero ſecuri eſſe inſtructam , quod utrumque Amazonum eſſe ſolet . Quo ſi quis Furias eas eſſe non poſſe , contenderet , is velim cogitet , primo ceterum earum ornatum faces ac angues Furias eas eſse docere ; porro omnem hunc ornatum non ita a Furiarum natura abhorrere ut iis tribui non poſſet ; denique in Furiis deſcribendis poetas non ita ſibi conſtare , ut nihil artificis arbitrio relictum eſſet . Quod enim primo ad ocreas attinet , cum celeri ac indefeſſo pede , venatorum inſtar , reos perſequi dicantur , optimo ſane iure iis tribuuntur . Sic enim loquentes eas inducit *Aeſchylus (ll)* :

. . . . Ἐγὼ δὲ
Μέτειμι τόνδε φῶτα ὡς κυνηγέτις .

Ego vero venatoris inſtar virum bunc perſequor .

Ab

(ll) *Eumenid.* v. 231.

Ab *Euripide* autem Δρομάδες vocantur (*mm*). Ac nescio an splendida illa *Aeschyli* imago, cum eas desuper in reos insilientes depingit, occasionem iis dederit (*nn*):

Μάλα γὰρ οὖν ἁλλομένα
Ἄγκαθεν βαρυπεσῆ
Καταφέρω ποδὸς ἀκμὰν,
Σφαλερὰ τανυδρόμοις
Κῶλα δύσφορον ἄταν

Summa vi desuper insiliens, gravi in eos irruo pede, tristem ferens perniciem trepido cursu fugientibus.

Furias denique ut vocant Etruscas ocreatas repraesentari solere, ut alia monumenta taceam, docet opus caelatum quo Echetli fabulam repraesentari volunt (*oo*), quod in museo Collegii Romani ex argilla fictum, in villa Albani autem marmori insculptum cernitur.

Eodem autem iure quo ocreae, cum & carnium lacerationes & caedes ipsis ab Aeschylo tribuantur, securis quoque alteri ex iis data est. Sic enim Orestem alloquuntur (*pp*).

Καὶ ζῶντα σ' ἰσχνάνασ' ἀπάξομαι κάτω.
Vivum te emacians ad inferos deducam.
atque ibi se versari dicunt ubi (*qq*):

. . . Κα-

(mm) *Eurip. Orest.* v. 318.
Δρομάδες ὦ πτεροφόροι
Ποτνιάδες θεαί.
Celeres, alatae, venerandae Deae.

(nn) *Aesch. Eumen.* v. 374 - 378.

(oo) *Winkelm. Mon. ined.* P. I, p. 105.

(pp) *Eumenid.* v. 267.

(qq) *Eumenid.* v, 186. 187.

. . . . . Καρανιστῆρες ὀφθαλμώρυχαι
Δίκαι, σφαγαί τε .

. . . . . *perniciosae oculorum effossiones , lites & caedes .*

Nec denique , quod modo iam monui aliquid est in quo poetae sibi minus constent , quam in Furiarum descriptione . Sunt enim qui eas dira ac horrenda facie depingunt ut Aeschylus (*rr*) , sunt qui eas virgines dicunt ut Sophocles (*ss*) . Sunt qui eas alatas fingunt , ut Euripides (*tt*) , sunt qui eas sine alis esse dicunt , ut Aeschylus (*uu*) ; sunt denique qui eas vel seminudas , vel nudatis saltem brachiis, sunt qui eas nigra veste indutas depingunt (*vv*).

§. XX.

Vero enim vero, quamvis omnes figurae operis nostri ita ex Aeschylo explicari possint , ut artificem & fabulam ab ipso tractatam repraesentare , & descriptiones eius imitari voluisse dubium prorsus esse nequeat , facile tamen video fore , qui eo offendantur, quod auctor operis nostri scenam hanc ita diviserit , ut figuras ad eam pertinentes in utraque marmoris parte effingeret . Qui tamen cogitent, scenam hanc non esse principem , sed ad locum tan-

---

(rr) *Eumenid.* v. 51.

(ss) *Sophocl. Electr.* v. 354.

(tt) *Eurip. Orest.* v. 318. πτεροφόροι
ποτνιάδες θεαὶ

Alatae reverendae Deae . Signum aeneum alatum Furiae Etruscae (quae tamen , quod scio , semper alis sunt instructae) cernitur in amplissima sigillorum antiquorum collectione, quae *Museum Borgianum* Velitris exornat.

(uu) *Aesch. Eumen.* v. 51.

(vv) *Aesch.* l.c.

tantum explendum ab auctore esse additam; adeoque illum commune illud artificum exemplum secutum esse, qui in effingendis iis quae non ad rem ipsam pertinent, multa sibi dare solent, quae in scena principe locum habere non possent. Quod si datum est artificibus, quare non illud concedamus nostro, ut scenam principem, in medio marmore iam praeclare caelatam, ab utraque parte alia scena cingeret? Sed quid multa? cum in alio eiusdem musei marmore, quod eodem loco, quo Musarum statuae repositae sunt, muro affixum est, eadem figurarum dispositio observatur? Repraesentatur eo *saltatio pyrrhica*, sex autem figurae quas exhibet, ita dispositae sunt, ut non secunda solum cum tertia, ac quarta cum quinta, sed prima quoque cum ultima saltando pugnare videantur. Denique autem dicendum est, nostrum rem ita animo concepisse, ut tres illae Furiae post aram decumberent, adeoque cum in ipso lapide post aram non amplius locus elset relictus, in altera lapidis parte collocandas eas fuisse.

§. XXI.

Expositis iam omnibus quae ad singulas figuras pertinent, iam ad altiora progrediendum, consiliumque ac idea totius operis, qualem illam artifex mente conceptam habebat, exponenda est, quo facto de omni opere certum iudicium ferri poterit. Primo itaque omnium, cum sculptoribus non idem datum sit, quod poetis, ut historiam continuam nobis ante oculos sistanr, sed ex omni historia unum tantum temporis momentum spectatorum oculis subiiciant; de eo instituenda est disputatio, quod sibi temporis momentum ex Orestis historia auctor operis nostri repraesentandum sumserit?

Erunt

Erunt forſan, qui, cum Oreſtem gladio ſtricto ac averſo vultu expreſſum conſpiciunt, in opinionem incident (quod & mihi primum accidit) effingere voluiſſe artificem ipſam Clytaemneſtrae caedem, ac rem ita animo concepiſſe, ut Oreſtes, cum matris, pectora manuſque ſupplices obtendentis, adſpectum ferre non poſſet, averſis oculis eam iugulaverit. Quod quamvis ſummo artifice non eſſet indignum, atque verbis illis Oreſtis apud Aeſchylum, Pyladem reſpicientis ac quaerentis (*xx*).

Πυλάδη τί δράτω, μητὲρ αἰδέσθω κτανεῖν;

„ *Pylades quid faciam; vereor occidere matrem!* „ praeſidium ipſi parari poſſit, eſſe tamen nullo modo poteſt. Videmus enim Clytaemneſtram iam mortuam humi proſtratam, videmus peplum illud iam expanſum, videmus denique Furias irruentes, quod utrumque caede iam peracta factum eſt. Matre enim iugulata Oreſtes, quod ſupra ex Aeſchylo probavimus, peplum, quo illa olim marito inſidias ſtruxerat, ſpectatoribus, ex quibus apud noſtrum ſola Geliſſa expreſſa eſt, expanſum, una cum caeſorum corporibus oſtendit; ſubito autem cum in hoc ipſo eſſet occupatus, a Furiis correptus eſt. Cum itaque Furias iam in eum irruentes in opere noſtro cernimus, patet, hoc ipſum temporis momentum, quo diro earum adſpectu inopinato oculis obiecto, choro apud Aeſchylum haec verba acclamat (*yy*).

Δμῶαι γυναῖκες αἴδε Γοργόνων δίκην
Φαιωχίτωνες καὶ πεπλεκτανημέναι
Πυκνοῖς δράκουσιν, οὐκ ἔτ᾽ ἂν μέναιμ᾽ ἐγώ.

Ser-

(xx) *Choëph.* v. 989.
(yy) *Choëph.* v. 1048.

Servae! illae Gorgonum instar nigris vestibus sunt indutae & densis anguibus armatae, non amplius manebo!

sculptorem sibi exprimendum sumsisse, in quo, si quid video, tanto sane iudicio versatus est, ut melius eligere omnino non potuisset.

Primo enim hoc eo consecutus est, ut quamvis dirum ac crudele facinus oculis subiiceret, illud tamen iam ita mitigaverit, ut spectatoribus non horrorem incuteret, sed eos potius ad misericordiam flecteret. Quodsi enim matrem, supplices manus obtendentem, quodsi filium eam ad supplicium rapientem, immotoque animo iugulantem, effinxisset, quis tantum facinus cum voluptate intueri potuisset? Atqui cum matrem iam mortuam humi prostratam, cum filium caede peracta subito facinoris conscientia territum Furiisque correptum cernimus, quis non tanto adspectu oculis subiecto ad commiserationem movetur? Quod quo studio in omni hoc opere sectatus sit summus artifex, ac contra, ut horrorem incuteret animis, caverit, velim intelligant omnes. Eo enim consilio Orestem, Furiarum impetu perterritum quidem, non tamen horrentem, eo consilio matris occisae vultum compositum, ac dormienti potius quam mortuae similem, corpus vero integrum non laceratum, eo denique consilio Furias non dira saevaque, sed iuvenili ac severa tantum facie expressit. Quidquid autem horroris in omni opere esset, illud summo iudicio in Aegisthum transtulit, quem supinum a solio deiectum, ac terra prostratum cernimus. Atqui quis non gaudet, cum foedum timidumque adulterum meritas scelerum poenas tulisse videt?

In

In omni porro Oreſtis hiſtoria nullum erat temporis momentum, quo & tantas & tam varias figuras oculis ſubiicere potuiſſet. Quodſi enim caedem ipſam expreſſiſſet, neque Furiis neque Geliſſae locus fuiſſet; ſolo autem comitum numero, nullo charactere diſtinctorum, ſcenam ornare, ieiunum videtur. Atqui in noſtro opere, (loquor autem de ſcena tantum principe) octo figuras cernimus, quarum nulla, fide hiſtoriae ſervata, abeſſe poterat. Neque vero figurarum ſolum copia, ſed varietate quoque ſpectatorum oculos delectare potuit, cum ex omnibus quae cernuntur, ſi Furias exceperis, ne duae quidem ſint, quae non charactere plane ſint diverſo.

Denique cum hoc temporis momentum exprimendum ſibi ſumeret, id quoque eo conſecutus eſt, ut tantam Oreſtis hiſtoriae partem oculis ſubiecerit, quantam nullo alio modo exprimere potuiſſet. Quamquam enim unitatem, ut vocant, actionis, religioſe obſervaverit, iis tamen quae in ſcena cernimus, cum & peplum illud expanſum, & nutrix Geliſſa, & caeſorum corpora conſpiciuntur, ea quae antea geſta erant, facile divinamur.

§. XXII.

Quod denique ad figurarum diſpoſitionem attinet, eam ita ab artifice inſtitutam eſse cernimus, ut rei ipſius ratio poſtulabat, id eſt, ut melior eſſe non poſſit. Primas enim, principeſque figuras, Clytaemneſtram & Oreſtem, medio loco poſitas cernimus, quibus qui ſecundum locum occupare debebant, Aegiſthus & Pylades, a dextra ſunt. Pyladi enim aptiorem locum tribui non potuiſse, quam ut, cum caedis eſset ſocius, Aegiſtho caeſo adſta-

adſtaret, facile vident omnes. Nutrix vero Geliſsa & ſervus Oreſtis ab utraque parte agmen quaſi claudunt. Furias, cum ſubito & inopinato irruerent, ſummo iudicio in poſteriori ſcenae parte, ac peplo expanſo maxima ex parte obtectas, caelavit. Si vero ſint, qui Electram in opere noſtro deſiderent, meminerint, ſecutum in hoc eſse artificem & Aeſchyli & aliorum poetarum auctoritatem, qui omnes in eo conſentiunt (zz), Electram caedi non adfuiſse, ſed aedium cuſtodiam ipſi fuiſse demandatam.

(zz) *Aeſch. Choëph.* v. 577. *Eurip. Oreſt.* v. 1218. *Soph. Electr.* v. 1402.

Long. 9 Alt 2 ½ palm.